

PANEVROPSKI UNIVERZITET

Banja Luka

za multidisciplinarne i virtuelne studije

Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies

Banja Luka: Bosna i Hercegovina/RS, Pere Krece 13, Pošt. fah 51 Banja Luka 78102; Studentska služba: Tel: +387 (0) 51 430 890; 430 892; 430 893; 430 893 Fax: 430 891; Šef stud. službe: +387 (0) 51 430 895; WEB mail: info@apeiron-uni.eu; Rektorat: Tel: +387 (0) 51 430 920; Fax: 430 921; E-mail: rektorat@apeiron-uni.eu; Management Panevropskog univerziteta – Upravni odbor & Direktor +387 (0) 51 430 940; fax 430 941; management@apeiron-uni.eu; Travnik: Školska 23, Travnik 72270; Studentska služba: Školska 23, Tel: +387 (0) 30 519 750; 519 758; Fax: +387 (0) 30 519 759; E-mail: travnik@apeiron-uni.eu;

PRIMJENA BOLONJSKOG PROCESA U PRAKSI Panevropskog univerziteta APEIRON

Uvod (1)

Šta je Bolonjski proces? (2)

Na koji je način Bolonjski proces implementiran u praksi Panevropskog univerziteta "APEIRON" (5)

Uvod

Sama reforma visokog obrazovanja provodi se na osnovama tzv. Bolonjskog procesa - postupka (umjerene) harmonizacije (ne i unifikacije!) sistema visokog obrazovanja u Evropi. Bolonjska deklaracija iz 1999. godine predviđa uspostavljanje evropskog prostora visokog obrazovanja do 2010. godine koji uključuje:

- uspostavljanje sistema prepoznatljivih i uporedivih akademskih stepeni;
- ustanovljenje sistema visokog obrazovanja u dva ciklusa: dodiplomski i diplomski;
- prihvatanje sistema prenosa bodova (ECTS sistem);
- uklanjanje prepreka mobilnosti studenata i nastavnika, a kasnije i radno sposobnog stanovništva;
- uspostavljanje evropskog sistema osiguranja kvalitete visokog obrazovanja, te
- promociju «evropske dimenzije» (vrijednosti ujedinjene Europe) u visokom obrazovanju.

Kao važni elementi evropskog prostora visokog obrazovanja ističu se cjeloživotno učenje, odgovarajuća uključenost studenata u obrazovni proces, unapređenje atraktivnosti i kompetitivnosti evropskog prostora visokog obrazovanja u odnosu na sistema obrazovanja u ostalom svijetu. Ipak, element koji će ponajviše utjecati na reformu jest sistem studija koji obuhvata tzv. preddiplomski studij, diplomski i doktorski studij. Moguće su različite kombinacije trajanja te tri faze studija, s tim da Bolonjska deklaracija govori o najmanje trogodišnjem preddiplomskom studiju (npr. 3+2+3, 4+1+3, itd.).

Bolonjska deklaracija slijedi tzv. Sorbonsku deklaraciju ministara Francuske, Italije, UK i Njemačke iz 1988. godine o harmonizaciji sistema visokog obrazovanja. Nakon Bolonjske deklaracije održano je nekoliko sastanaka na kojima su doneseni dokumenti važni za Bolonjski proces, u kojemu danas sudjeluju 33 države. Najvažniji dokumenti su:

1. European Commission, Directorate-General for Education and Culture: From Prague to Berlin. The EU Contribution. Progress Report. Brussels, 1.8.2002;
2. UNESCO/Council of Europe. Code of Good Practice in the Provision of Transnational Education;
3. Council Recommendation of the European Parliament and of the Council of 10 July 2001 on mobility within the Community for students, persons undergoing training, volunteers, teachers and trainers. (2001/613/EC);
4. Council recommendation of 24 September 1998 on European cooperation in quality assurance in higher education. (98/561/EC);
5. Zajedničko izdanje okvirne dopunske diplome Europske komisije, Vijeća Europe i UNESCO-a.

Šta je Bolonjski proces?

Bolonjski proces reforme i harmonizacije visokoškolskog obrazovanja u Evropi odvija se u etapama koje su markirane bijenlnim konferencijama ministara za obrazovanje zemalja potpisnica Bolonjske deklaracije. Ovaj proces je započeo ministarskom konferencijom u Bolonji 1999. i dalje se nastavio preko ministarskih konferencija u Pragu 2001. i Berlinu 2003. godine, te u Bergenu u Norveškoj od 17. do 19. maja 2005. godine. Aktivnosti koje se vode u okviru Bolonjskog procesa reforme visokog obrazovanja organizuje, nadzire i vodi tijelo koje se zove „Bologna Follow-Up Group” – BFUG. U tom tijelu se nalaze predstavnici – eksperti svake od zemalja potpisnica Bolonjske deklaracije (nakon ministarske konferencije u Berlinu ima ih ukupno 40). BFUG se sastaje nekoliko puta između dvije ministarske konferencije. Takođe, između dvije ministarske konferencije razne članice u Bolonjskom procesu uz nadzor BFUG-a organizuju seminare (tzv. BFU-seminari) koji se bave temama što su kao prioriteta označeni na ministarskoj konferenciji. Zaključci i preporuke sa BFUG – seminara se sakupljaju i sortiraju. Neki od tih preporuka i zaključaka će kao prioriteta biti uvršteni u materijal slijedeće ministarske konferencije.

Bolonjski proces je ozbiljna reforma visokog obrazovanja za koju su napredne zemlje Evrope, koje su je i pokrenule, predvidjele da će trajati najmanje deset godina.

A kakav je sadržaj Bolonjske reforme? Prije svega, ona u centar zbivanja na univerzitetu postavlja studente – ona pravi „Student centered university” za razliku od ovoga koji mi imamo i kome su u centru nastavnici („Teacher centered university”). Sve što se dešava na univerzitetu, prema Bolonjskoj reformi, treba da bude u službi procesa učenja – studiranja. Po Bolonjskim pravilima, studenti uče redovno – oni studiraju.

U našem sistemu studenti rade kampanjski – oni polažu ispite.

Svrha studija kod nas danas, čini se kao da nije sticanje znanja i ovladavanje vještinama, već samo polaganje ispita, a polaganje ispita i ovladavanje nekim znanjem često nemaju uzročno-posljedičnu vezu. Naime, nekad je moguće položiti ispit a da se nije ovladalo materijom ili je, pak, moguće i pored dobrog ovladavanja materijom, ne položiti ispit.

Bolonja uvodi standarde i normative koji sadrže i dužinu studija i nedjeljno opterećenje u nastavi i ukupni rad potreban za savladavanje nekih znanja i vještina i tu nema proizvoljnosti. Bolonja dužinu studija dijeli na njegova tri jasno definisana segmenta: dodiplomski /postdiplomski (magistarski)/ doktorski) koji imaju tačno propisanu dužinu trajanja. Za većinu profesionalnih profila to je 3+2+3 godina ili 4+1+3.(Znači, ako dodiplomski studij traje 3 godine, onda je postdiplomski 2 godine.) Broj sati direktne nastave, tj. direktne komunikacije studenta sa nastavnicima svodi se na 20-25 sati nedjeljno (umjesto sadašnjih 30-35 sati nedjeljno). Studenti se ocjenjuju i napreduju kroz ukupno radno opterećenje („total work load”), a ne samo kroz ocjenu na ispitima. Kroz ukupno radno opterećenje student dobija odgovarajući broj poena. Prikupljene poene može da prenosi ukoliko pređe da studira na nekom drugom univerzitetu što podstiče mobilnost studenata, a mobilnost studenata je prema Bolonjskim standardima posebna vrijednost reformiranog univerziteta.

Ispiti su po pravilu pismeni. Usmeni ispiti su naime veoma neobična pojava na dobrim reformisanim univerzitetima. Usmeno se rade seminari, debate, vježbe sa studentima, ali ispiti moraju biti pismeni i moraju ostaviti pisani trag, tj. pisani dokument. Ti pisani dokumenti se od prvog do posljednjeg dana studija sakupljaju u tzv. „studentskom portfoliju” (studentskom dosijeu) i predstavljaju dokumentaciju kojom se dokazuje da je student uspješno prošao proces ovladavanja znanjem i vještinama potrebnim za neku struku. Falsifikovanje diploma, koje je tako česta pojava na našim prostorima, u tom slučaju postaje nemoguće. Pored toga kvalitetni univerziteti radi objektivnosti primjenjuju tzv. „eksterno ocjenjivanje” (external assessment) ili bar „duplu provjeru” studentskih ispitnih papira. Ovo prvo znači da neki drugi spoljni nastavnici provjeravaju znanje studenata – ocjenjuju studente. Time oni u isto vrijeme ocjenjuju koliko je uspješan bio predmetni nastavnik u svom poslu podučavanja studenata. Ovo drugo – dupla provjera, znači da ispitne papire, nezavisno od predmetnog nastavnika pregleda još neki drugi nastavnik pa se onda njihove ocjene datog papira upoređuju i tamo gdje se pojavi razlika, intervenišu se.

Mnogo je promjena koje se moraju desiti na našim univerzitetima kroz Bolonjski proces. To su promjene planova i programa studija (promjene nastavnih sadržaja, modernizacija sadržaja i njihovo usklađivanje sa programima na drugim evropskim univerzitetima), promjene u ponašanju svih učesnika u procesu sticanja znanja na univerzitetima, nov način izbora nastavnika i njihovog angažmana na univerzitetu.

Bolonjski proces započeo je u gotovo svim evropskim državama, ali različitim tempom. Proces karakteriše oprezan pristup u kojemu se vodi računa o specifičnostima nacionalnih sistema visokog obrazovanja, uz nastojanje da se izbjegn timerizični i oštri lomovi za koje nije jasno koje posljedice donose.

Njemački okvirni zakon o visokom obrazovanju od 20.8.1998. godine omogućio je uvođenje novoga sustava zasnovanoga na dva ciklusa paralelno s tradicionalnim njemačkim sustavom (Diplom, Magister, Staatsexamen). Njemačko udruženje sveučilišta i ostalih visokih obrazovnih institucija je svojom odlukom od 5.3.1999. te amandmanom od 14.12. 2001. godine detaljnije razradilo novi sustav. Prema toj odluci prvi stupanj traje najmanje 3, a najviše 4 godine. U ljetnom semestru 2002. godine u Njemačkoj se nudilo 544 «bachelor» programa i 367 magistarskih («master») programa. U školskoj godini 2000./2001. u nove studijske programe bilo je uključeno 18945 studenata, što čini vrlo mali broj studenata. No, novi se programi sve više nude i očekuje se povećanje broja upisanih studenata u programe zasnovane na dva ciklusa. U Njemačkoj se niz aktivnosti odvija i na planu drugih vidova Bolonjske deklaracije, kao što su:

sustav bodova, dopunska diploma, mobilnost studenata i nastavnika, osiguranje kvalitete itd. Kako se njihova primjena postupno dogovara te prethodno procjenjuje u praksi, veliko se značenje pridaje sudjelovanju sveučilišta u brojnim Socrates/Erasmus projektima EU, a koji promoviraju pojedine vidove Bolonjske deklaracije.

Italija je, sukladno zakonu iz studenoga 1999. godine uvela obrazovni sustav zasnovan na dva ciklusa. Prvi traje tri godine («laurea»), a drugi dvije godine («laurea specialistica»). Daljnje obrazovanje sastoji se od specijalizacije i doktorskih programa. Talijanski je zakon predvidio samo opću strukturu novoga sustava dajući samim visokoškolskim institucijama veću fleksibilnost u oblikovanju obrazovnih programa. Istim je zakonom predviđeno izdavanje dopunske diplome (koja daje detaljne informacije o završenom programu), uvođenje bodovnog sustava (180 bodova za «laurea» i 300 za «laurea specialistica»). Zakonom iz travnja 2000. godine omogućene su dodatne stipendije manje imućnim studentima, a kako bi mogli participirati u europskim programima razmjene. Osnovana je i nezavisna nacionalna agencija za evaluaciju (Comitato nazionale per la valutazione del sistema universitario), koja je članica europske mreže za osiguranje kvalitete (ENQA). Sve su ove aktivnosti, a posebice one koje doprinose internacionalizaciji talijanskih obrazovnih institucija, financijski potpomognute značajnim sredstvima.

Francuska postupno uvodi sve elemente predviđene Bolonjskom deklaracijom. Jedna od značajnih aktivnosti odnosi se na kreaciju novoga magistarskog programa, koji zamjenjuje dotadašnje petogodišnje specijalističko obrazovanje (poznato kao DEA i DESS). To znači da se uvodi obrazovanje u dva ciklusa. Stupanj «licence» postiže se sa 180 bodova, a stupanj magisterija s 300 bodova. Novi magistarski program može biti profesionalni i istraživački («master professionnel», «master recherche»). Sukladno procesu ugovaranja između države i visokoškolskih ustanova, sveučilištima je prepušteno da postupno uvode program s dva ciklusa. Sveučilišta sada mogu uvoditi i sasvim nove (dosada neuobičajene) programe, sukladno intencijama fleksibilnog učenja, transdisciplinarnog pristupa, potrebama mijenjajućeg tržišta i sl.

Na koji je način Bolonjski proces implementiran u praksi Panevropskog univerziteta APEIRON.

- ☞ Uspostavljen je sistem visokog obrazovanja u dva ciklusa:
 - prvi trogodišnji (6 semestara) ciklus čiji je ishod "bachelor" diploma;
 - nastavak studija prvog ciklusa u 4. godini (8 semestara) čiji je ishod "specijalistička diploma";
 - drugi dvogodišnji (odn.jednogodišnji) čiji je ishod magistarska diploma.
- ☞ Redefinisani su nastavni planovi tako da se definišu jezgrene studije i obezbjede odgovarajuće strukovne kompetencije u okviru studija prvog ciklusa. Ciklusi su prema nastavnim planovima projektovani tako da omoguće princip cjeloživotnog učenja, a obrazovni proces je dizajniran kao stepenasta spirala.
- ☞ Uvedeni su izborni predmeti koji čine 40 % programa čime se studij individualizira i prilagođava potrebama, intelektualnoj i psihološkoj mjeri studenata. Izborni i fakultativni predmeti omogućavaju u režimu tzv. intenzivnih studija sticanje druge tzv. minor diplome.
- ☞ U metodologiji nastavnog procesa uspostavljena je tzv. Bolonjska metrika studija i uveden je ECTS –sistem transfera i akumulacije kredit bodova gdje je akumuliranje kredit-bodova za sve oblike rada studenata i kandidata uslov za vertikalnu prohodnost.
- ☞ Nastavni programi su prilagođeni zahtjevima "Bolonjske metrike studija" kada je u pitanju obim naučnih disciplina.
- ☞ Nastavni programi su prilagođeni Bolonjskim zahtjevima za modernizacijom i standardizacijom sadržaja.
 - moderni i naučno relevantni sadržaji;
 - pragmatična i upotrebna znanja; sticanje znanja ali i ovladavanje vještinama;
 - modularno formatirana znanja i učenje vještina;
 - interdisciplinarni pristup u dizajniranju nastavnih planova.
- ☞ Navedeni procesi prilagođavanja nastavnih planova i programa su usloveli promjenu obima, sadržaja i funkcije udžbenika.
- ☞ Promjene u metodu rada sa studentima (interaktivan i grupni rad, rad u malim grupama, primjena ostalih formi rada, motivacija studenata). Onemogućavanje kampanjskog rada
- ☞ Promjene u načinu ocjenjivanja (evaluiranju znanja studenata)
 - ispiti su isključivo javni i transparentni;
 - akcenat je na pismenim i testovnim ispitima;
 - ocjena kao suma više izvora;
 - evaluacija aktivnosti studenata i iskustvenih parametara znanja kroz težinske parametre;
- ☞ Pravilnik o osiguranju kvaliteta obrazovnog procesa na Panevropskom univerzitetu APEIRON je dizajniran na bazi evropskih standarda

- ☞ Obezbjedenje mobilnosti studenata i nastavnika primjenom bolonjske metodologije, bolonjske dokumentacione osnove i evropskih (američkih) nastavnih planova i programa.
- ☞ Obezbjedena je odgovarajuća uključenost studenata u obrazovni proces. U Senatu univerziteta su izabrani predstavnici studenata svih godina. Studenti vrše evaluaciju nastavnog procesa, nastavnika i ostalih elemenata organizacije i funkcije univerziteta.
- ☞ Univerzitet je prema svojim aktima i prema svojoj praksi postavljen kao integralni univerzitet, sa zajedničkim i jedinstvenim korištenjem resursa, jedinstvenim planiranjem i razvojem,
- ☞ Univerzitet je takođe uspostavljen i dizajniran kao poslovni, inkubacioni i "career guidance" centar.
- ☞ Okrenutost prema studentu - „Student centered university” za razliku od postojećih u kojima su u centru nastavnici („Teacher centered university”).
- ☞ Konceptijski i samim imenom se nastoji obezbjediti promocija "evropske dimenzije" (vrijednosti ujedinjene Europe) u visokom obrazovanju.

Oblici i metode kojima se ostvaruje nastavno-edukativni proces za sve vrste studija impliciraju ostvarivanje uslova za visoku **motivaciju studenata**, aktivan odnos studenata kroz **multidimenzionalnu interakciju i participaciju** u nastavnom procesu i ostvarivanje nastavnog procesa u vidu **pedagoške radionice** u kojoj studenti aktivno rade na gradivu i ostvaruju efikasne modele interaktivnog pedagoškog komuniciranja i planirane pedagoške ishode bilo samostalno, bilo u međusobnoj interakciji i uz pomoć nastavnog osoblja.

Na univerzitetu se primjenjuju sljedeći oblici i metode pedagoškog rada:

- ☞ Redovno izvođenje **predavanja** prema utvrđenom rasporedu uz korištenje savremenih prezentacionih i demonstracionih sredstava i tehnika sa primjenom interaktivne metode rada sa studentima čime se stiče uvid u njihova predznanja i specifična iskustva zasnovana na obrađivanoj problematici, ali i uvid u kontinuitet savladavanja gradiva.
- ☞ Studentima su **obezbjedeni odgovarajući udžbenici** za svaki predmet u izdanju Univerziteta/Collega.
Literatura ili udžbenici koji nisu obuhvaćeni u izdavačkoj delatnosti Univerziteta/College nalaze se u biblioteci Univerziteta.
- ☞ Studentima su na raspolaganju didaktički i **edukativni sadržaji u elektronskoj i digitalnoj formi** (koji uključuju i snimljena predavanja i mentorske vježbe) na različitim video-prezentacionim medijima (video-kasete, interaktivni multimedijalni optički mediji).
- ☞ Na Univerzitetu/Collegu su instalisane odgovarajuće **informaciono-komunikacione tehnologije** (ICT) koje omogućavaju studentima da kroz kompjuterski podržano učenje i istraživanje (*Computer Assisted Learning & Research*) ostvare aktivan odnos u procesu sticanja znanja uz pomoć računarske i komunikacione tehnologije, da ostvare dublju interakciju sa nastavnim sadržajima i primjenu istraživačkih tehnika u samom procesu sticanja znanja. Sistem kompjuterski podržanog učenja koji se primjenjuje na Univerzitetu/Collegu uključuje odgovarajući multimedijalni obrazovni softver (*Learning Management System*), primjenu računarskih simulacija, individualno sticanje znanja korištenjem računarskih, multimedijalnih i mrežnih tehnologija, stalnu povratnu

informaciju o napredovanju studenata i realnije vrednovanje procesa sticanja i akvizicije znanja i vještina, korištenje mrežnih i internet didaktičkih medija za istraživanje izvora iz različitih oblasti i za empirijska istraživanja uz upotrebu adekvatnog softvera.

▣ **Mentorsko vođenje** studenata, kontinuirane **konsultacije** i **tutorska podrška** od strane mentora.

▣ Izvođenje **vježbi, praktikuma i trening sesija** namjenjenih za sticanje praktičnih vještina i elaboriranje praktičnih aspekata osnovnih tema.

Na univerzitetu se kao specifični oblici vježbi primjenjuju **repetitoriji** gdje asistenti/demonstratori pripremaju studente za polaganje ispita nudeći im koncizni pregled glavnih tačaka određenog predmeta ili **konverzatoriji** u kojima studenti produbljuju znanje iz posebnih područja tako da izlažu pojedine teme o čemu se vodi rasprava.

▣ **Seminari** i **seminarski radovi** sa javnom prezentacijom rezultata koji se evaluiraju i ocjenjuju od strane svih učesnika primjenom LEG-skale (*Skala za evaluaciju govornika*).

▣ **Problemske radionice** (*workshops*) u kojima se sadržaji vezani za određene teme predstavljaju u vidu konkretnog problema čije se rješenje treba ponuditi kroz individualnu i grupnu interakciju.

Na univerzitetu se primjenjuju i specifične radionice obrade "**studija slučaja**" (*case-study analysis*), kao i "**psihološke radionice**" namjenjene za produbljivanje i razvoj interpersonalnih i intrapersonalnih sposobnosti i vještina studenata.

▣ Sistem **VIP panela** (*very important person*) i okruglih stolova implementiran kroz rad u sekcijama;

▣ **Tribine** za menadžment implementirane kroz rad u sekcijama;

▣ **Simulacije** u kojima se simulira realna situacija nastala primjenom naučenih znanja i vještina, simulacije sa **podjelom uloga** (*role-playing games*), simulacije u vidu **modeliranja** realnih situacija i odnosa koje omogućavaju da studenti izdvajaju bitne elemente predmeta predstavljenog modelom i da misaonim aktivnostima dolaze do njihove strukture i funkcija elemenata strukture omogućavajući misaone operacije analize i sinteze.

Simulacije predstavljaju završnu fazu ostalih interaktivnih formi rada u kojoj se sumiraju zaključci prethodnih faza tako da studenti moraju da kreativno primjenjuju znanja i veštine prethodno stečene kroz predavanja, radionice i treninge.

▣ Stalne **evaluacije** progressa u radu studenta sa procjenama njegovog akceptiranja nastavnih sadržaja i dubinskog razumijevanja predmeta učenja.

▣ **Konsultativna** i **instruktivna nastava** koja se primjenjuje za male grupe studenata, vanredne studente, u nastavi "*jedan na jedan*" i za studente u postdiplomskoj i doktorskoj školi.

▣ Sistem **ljetnih instruktivnih kampova** koji se primjenjuju u organizaciji seminara i tribina, te u postdiplomskoj i doktorskoj školi.

▣ **Klinička** i **stručna praksa, stručni radovi** i **stručni projekti** studenata.

Specifičan oblik stručne prakse je "**interna praksa**" koju će studenti obavljati u stručnim jedinicama organizovanim na Univerzitetu kao što su: *College Business inkubacioni centar, Centar za vođenje karijere - College Career Guidance Centre, Centar za odnose*

sa javnošću - College Public Relation Centre, Institut za integralni menadžment, reinženjering i tranziciju.

- ▣ **Mali studentski "poslovni" projekti** u okviru *College Business-inkubacionog centra* namjenjenog za inicijalizaciju studentskih preduzetničkih projekata u formi malog biznisa u okviru kojeg se obezbjeđuje agregacija mikro-finansijske podrške preko "*Obrtnog fonda za novo zapošljavanje*".
- ▣ Studentska "**akciona istraživanja**" kao idealna, fleksibilna forma aktivne participacije svih učesnika u istraživanju usmjerenom prvenstveno ka razumjevanju pojava (*a manje prema naučnom objašnjavanju*).
Specifičnost akcionih istraživanja je da se akcijom djeluje na fenomen, ali se u toku istraživanja mijenjaju i parametri akcije zavisno od promjena izazvanih na fenomenu koji se istražuje, u skladu s ciljem istraživanja (*saznavanje mijenjanjem i mijenjanje saznavanjem*).
- ▣ Učešće u **naučnim istraživanjima** tokom studija.
- ▣ Stručne i rekreativne **ekskurzije**.
- ▣ **Dopunska obuka** za sticanje vještina koje su neophodne u savremenom poslovanju (*ECDL-European Computer Driving Licence, kursevi dopuskog stranog jezika, daktilografija, odnosi sa javnošću, novinarstvo, sportske aktivnosti*) za koje studenti dobijaju odgovarajuće certifikate u prilogu osnovne diplome.
- ▣ Mogućnost sticanja "**minor**" kvalifikacije i odgovarajuće sekundarne diplome kroz individualno i slobodno kreiranje izbornog programa.
- ▣ Domaća i međunarodna **takmičenja** (kao "*moot court*" u pravnim naukama ili takmičenje iz retorike itd.).
- ▣ **Problematiziranje** konkretne realne prakse društva u tranziciji radi sticanje znanja za:
 - ☑ otvaranje novog sopstvenog preduzeća,
 - ☑ preuzimanje vođenja porodičnog preduzeća,
 - ☑ osposobljavanje za revitalizaciju i obnovu preduzeća u procesu tranzicijskog reinženjeringa,
 - ☑ uvođenja savremenih korporativnih metoda vođenja poslovnih sistema,
 - ☑ prodaje znanja na otvorenom tržištu.